

«МАСОВІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ» ЕТНІЧНИХ ГРУП У БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ У 1996 р.

Виявлено причини та наслідки масових переміщень етнічних груп у Боснії та Герцеговині після завершення громадянської війни 1992-1995 рр. Розглянуто зміни в етнічній структурі певних районів Боснії та Герцеговини. Вивчено причини, хід та наслідки масових етнічних процесів після закінчення громадянської війни.

Ключові слова: Дейтонська мирна угода, Мусульмансько-Хорватська Федерація, Республіка Сербська, Федерація Боснії і Герцеговини, «лінія розмежування між етнететами».

Виявлено причини и последствия массовых перемещений этнических групп в Боснии и Герцеговине после завершения гражданской войны 1992-1995 гг. Рассмотрены изменения в этнической структуре некоторых районов Боснии и Герцеговины. Изучены причины, ход и последствия массовых этнических процессов после завершения гражданской войны.

Ключевые слова: Дейтонское мирное соглашение, Мусульманско-Хорватская Федерация, Республика Сербская, Федерация Боснии и Герцеговины, «линия размежевания между етнететами».

The causes and consequences of ethnic groups mass migrations in Bosnia and Herzegovina after the civil war of 1992-1995. The changes in the ethnical structure of some parts of Bosnia and Herzegovina were considered. The causes, course and consequences of mass ethnic processes after the Civil War were studied.

Key words: Dayton Peace Agreement, the Muslim-Croat Federation, Republic of Serbia, the Federation of Bosnia and Herzegovina, «etentet binder line».

Масові етнічні переселення – явище, характерне, з одного боку, для поліетнічних спільнот усіх періодів історії в різних частинах світу. Як правило, тоді це відбувалося насильницьким шляхом, внаслідок придушення повстань або економічних потреб. З другого боку, це явище характерне також і для громадянської війни на будь-якому політичному, етнічному чи релігійному підґрунті. Балкани є регіоном, де всі ці фактори були тісно переплетені та пов'язані між собою. Боснія і Герцеговина була межею двох імперій – Австро-Угорської та Османської, саме тут виникла найнапруженіша етно-релігійна ситуація, саме тут переселення етнічних груп набули масового характеру. Вони фактично стали результатом впливу обох цих факторів. По-перше, строката етнічна картина напередодні подій 90-х років ХХ ст. склалася ще у середньовіччі у наслідок зіткнення хри-

стіянської та мусульманської цивілізацій, вона була традиційно уставленою та досить напруженою через насильницький характер свого формування. По-друге, ці переселення були викликані громадянською війною на цій території в 1992-1995 рр. Після захоплення військами певних районів, як правило, звідти негайно виганялося або втікало населення ворогуючої етнічної групи. Уряди протилежних державних утворень заохочували цей процес. І це зрозуміло, виходячи з логіки громадянської війни. Проте, як не дивно, припинення вогню і парафування мирних угод по Боснії і Герцеговині в Парижі в січні 1996 р. викликали нову велику хвилю «масових переселень», хоча, за логікою подій, навпаки, повинні були цей процес зупинити. Тим більше, що між двома «державними утвореннями» в Боснії і Герцеговині не встановлювався класичний державний кордон, а

була встановлена «лінія розмежування між етентетами», на якій заборонялося встановлювати контрольно-пропускні пункти та виставляти якусь охорону.

Проблема «масових переселень етнічних груп» в Боснії і Герцеговині після підписання Дейтонських мирних угод має певний історіографічний доробок. Досліджувана проблема досі вважається актуальною для сербських, хорватських, боснійських науковців. Так, важливим для розуміння цієї балканської проблеми в світлі міжнародних відносин є роботи юриста-міжнародника професора Смілі Аврамовой – багаторічного радника Слободана Мілошевича з цих питань [1]. Вагому фактологічну роль для дослідження становлять журналістські матеріали та спогади учасників подій. Багатий фактичний матеріал надають численні публікації спогадів учасників подій на Балканах в цей період, наприклад спогади Дмитра Хабара про переселення сербського населення з Сараєва в 1996 році [8]. Вагомими джерелами є статистичні матеріали самої Республіки Сербської [6; 7].

Серед вітчизняних фахівців проблематику етнічних конфліктів на Балканах досліджував Л. Маначинський, який є автором статей і монографій, присвячених проблемам реалізації мирних угод на території колишньої Югославії [11]. Крім того існують статті та публікації таких спеціалістів як О. Брусилівська [3].

У Росії ця проблема досліджується на державному рівні у зв'язку з зацікавленням Росії у балканському питанні. Ця проблема значною мірою досліджується Інститутом слов'янознавства РАН. Провідним фахівцем з врегулювання балканської кризи є автор фундаментальної роботи «История югославского кризиса (1990-2000)» [10] О. Гуськова. Проблема завершення війни на Балканах розглядалася також іншими російськими істориками та науковими установами. Таким прикладом є праця, написана в співавторстві істориками Н. Васильєвою і В. Гавриловим [4]. Ця робота відрізняється зваженим підходом до визначення причин війни. Величезний документальний масив та фактичний нарративний матеріал накопичений військовими журналістами та письменниками-

документалістами, які були безпосередніми учасниками бойових дій та ходу переговорів. Прикладом таких досліджень є книга військового журналіста Є. Г. Мяло «Россия и последние войны XX в.» [6], військовий мемуари О. Валецького «Війна в Югославії» [5].

В країнах Західної Європи Балканські події досліджуються на різних рівнях, як журналістами, так і науковцями-політологами. Типовим прикладом роботи істориків Західної Європи є книга французького журналіста-міжнародника Ж. Бодсона «Новий світовий порядок та Югославія» [2]. Існує велика кількість спогадів учасників численних переговорів і міжнародних місій на території Боснії і Герцеговини, які складають нарративну базу вивчення подій, зокрема мемуари спеціального представника президента США Б. Клінтона на Балканах Ричарда Холбрука, названі ним «Дипломатичні записки» [9]. Вагомий внесок в джерельну базу дослідження мають відео матеріали, зокрема документальний фільм «Загибель Югославії», створений в 1996 р. британською телекомпанією BBC відразу після підписання Дейтонської мирної угоди [15]. Серед тих, хто давав інтерв'ю для цього фільму, є такі особистості, як: С. Мілошевич, Ф. Туджман, А. Изетбегович, Х. Силайджич, Є. Ганич, Б. Йович, С. Месич, В. Шешель, Д. Бокан, Р. Караджич, лорд Каррінгтон, У. Кристофер та інші політики і військові діячі.

Попри значний доробок як вітчизняних так і закордонних дослідників, залишається недостатньо висвітленою проблема «масових переселень» етнічних груп в Боснії і Герцеговині після завершення бойових дій в 1996 році. Ця стаття присвячена актуальній проблемі сучасної балканської історії, а саме «етнічним переселенням» в Боснії і Герцеговині у зв'язку з завершенням бойових дій в 1995-1996 рр.

Автор ставить за мету дослідити вплив встановлення нових ліній розмежувань між Республікою Сербською та Мусульмано-Хорватською Федерацією на настрої різних етнічних груп населення, визначити результати масового переселення мешканців сербських районів Сараєва, які передавалися під владу Мусульмано-Хорватської Федерації, прослідити наслідки переміщень сербського,

мусульманського та хорватського етносів з районів, які передавалися від одного державного утворення до іншого, вивчити наслідки заходів США та Західних країн спрямованих на повернення біженців до своїх колишніх місць проживання на території Боснії і Герцеговини.

Парафування в Парижі угоди про «лінії розмежування» між двома державними утвореннями в Боснії і Герцеговині поклало початок новим масовим переселенням великих мас людей вже після закінчення бойових дій на території цієї республіки колишньої Югославії. Вони нагадували масштабні «етнічні чистки» часів війни. Проте, як не дивно, ці «етнічні чистки» не були спеціально організовані владою чи військовим командуванням. Вони стали результатом страху одних етнічних груп перед іншими. Люди добровільно кидали свої оселі, щоб не опинитися на території, яка передавалася до іншого державного утворення. Лінія розмежування між «етнічними групами» не співпадала з межами проживання трьох етнічних груп, проте між двома «державними утвореннями» в Боснії і Герцеговині не встановлювався класичний державний кордон, а була встановлена «лінія» на якій заборонялося встановлювати контрольно-пропускні пункти та виставляти якусь охорону [10, с. 473]. Тобто це був фактично тільки адміністративний кордон, проте всі його сприймали як лінію розділення ворогуючих сторін. Передача певних територій згідно Паризьких угод або Республіці Сербській або Мусульmano-Хорватській Федерації викликала масові переселення представників різних груп населення. Особливо масові міграції населення спостерігалися в районі Сараєва, яке за умовами мирних домовленостей повинно було передаватися під владу Мусульmano-Хорватської Федерації Боснії і Герцеговини. В ході війни сербські військові формування утримували кілька густо населених районів цього міста: Іліджу, Грбавицю, Єврейське кладовище та інші, які фактично оточували мусульманський центр Сараєва. Тут до війни мешкало не менше 130 тис. осіб. *«Рішення про швидку передачу сербських районів під юрисдикцію мусульманської влади до 23 лютого 1996 р. викликало масове переселення сербів з районів Іліджі, Грбавиці та інших»* [5]. Як згадують свідки

тих подій, переселення нагадувало справжню катастрофу. Важко описати жах та відчай сербів, які тепер повинні були опинитися на ворожій території, так як їх райони передавалися під контроль уряду в Сараєво. Вони усвідомили безглуздість незліченних жертв в ході війни. Військові успіхи сербів перекреслювалися розчерком пера. Наближався день 23 лютого 1996 року коли підрозділи «мусульmano-хорватської міліції» повинні були перейти колишню воєнну лінію розмежування і змінити сербські сили правопорядку, а сараєвська адміністрація – адміністрацію сербську [8]. Влада Республіки Сербської вирішила свідомо надати допомогу всім, хто хотів переселитися. Було виділено транспорт, кошти, організовано масову евакуацію населення. Сербська влада намагалася більше сербів перевезти на власну територію, щоб збільшити кількість сербського населення в республіці. Уряд Республіки Сербської навіть пішов назустріч тим, хто вирішив не залишати «туркам» поховання близьких, особливо загиблих в боях. На кладовищах викопувалися домовини, знову проводилися церковні служби для перепоховання [10, с. 477]. Але звичайно більшу цінність представляло майно. З підприємств вивозилося устаткування, машини та агрегати, меблі. Те, що вивезти не вдалося, зазвичай знищувалося і робилося непридатним для користування. Залишалася приватна нерухомість. Будинки та квартири. В останні години перед зміною влади, серби почали масові підпали майна. Часто господарі самі палили оселі та квартири, щоб вони не дісталися ворогу. Масштаби пожеж були, як свідчили свідки, величезними. Сербські пожежники вже покинули квартали міста, та й не збиралися вони гасити те, що вже не належало Республіці Сербській та її мешканцям. Влада Мусульmano-Хорватської Федерації намагалася зупинити руйнування та підпали майна, яке повинно було перейти їй разом з територією. Проте спостерігачі ООН зробили вигляд, що нічого не відбувається. Мусульманські газети в Сараєво з обуренням писали про те, що на запити влади, що відбувається, вона отримувала від сил ООН байдужу відповідь, що *«нічого такого незвичного не відбувається»*. Більше того, деякі іноземні спостерігачі відверто заявили, що вони вчинили б так

само на місці сербів. Як свідчать свідки подій, мусульмани, які пережили чотирирічну «сербську окупацію», як тільки остання сербська машина з евакуйованими виїхала, то запанувала моторошна тиша... Через кілька годин з'явилися представники нової «мусульmano-хорватської» влади та поліцейські. Збереглися численні кадри відеохроніки, коли вони збивають з адміністративних будівель «кириличні» сербські вивіски та чіпляють власні «латиницею» [8].

Сербське населення залишало власні території не тільки в районі Сараєва. Вздовж нової лінії розмежування «етентетів», вони намагалися переселитися в межі Республіки Сербської. А мусульмани та хорвати навпаки залишали райони, які передавалися під контроль сербської влади. Наприклад на сербських територіях між Сараєво та Горажде було прокладено так званий «коридор Сараєво – Горажде». Тому серби залишали його межі. Два міста в Західній Боснії (Мрконич Град та Шипово) були повернуті сербам, хоча вони їх компенсацією за сербські райони Сараєво не вважали. Проте сербська влада прийняла ці міста під свій контроль [11, с. 45]. З цих районів швидко виселилися мусульмани та хорвати.

Міжнародні миротворчі сили «IFOR» тільки згодом змогли оцінити масштаби масових переселень в Боснії і Герцеговині в лютому 1996 року. За різними даними тільки район Сараєво залишили не менше 100 тисяч сербів. А по всій Боснії свої домівки залишили не менше 180 тисяч осіб. Заклики уряду Мусульmano-Хорватської Федерації до сербів залишатися на своїх місцях і не боятися нової влади не діяли. Їм ніхто не вірив. Дуже добре серби, мусульмани та хорвати пам'ятали про жорстокі розправи часів громадянської війни. Кожна етнічна група намагалася опинитися в «безпечних місцях», в межах власних державних утворень. Дивно, але факт – мирний договір припинив війну, але викликав нову величезну хвилю біженців.

В Боснії біженці селилися в старих містах, або засновували нові, які й досі існують та розвиваються. Сербські біженці з Сараєва селилися в районі Лукавиця, олімпійських селищ «Добриня-1 та 2» та в колишній

столиці Республіки Сербської – курортному містечку Пале, всього в кількох кілометрах від самого Сараєва. Цей район було названо Східне (Сербське) Сараєво. Така назва була обрана не просто символічно. Лукавиця – останній десятий район Сараєва, який залишився в складі Республіки Сербської за умовами мирної угоди. Фактично південну та східну околиці Сараєва та нове «Сербське Сараєво» відділяють кілька сотень метрів. За даними статистичних органів Республіки Сербської на 2004 рік населення Східного (Сербського) Сараєва становить 90 тисяч осіб. Було засновано шість нових місцевих громад, за іменами старих районів Сараєва, звідки переселялися серби: Східне Старе місто, Східне Нове-Сараєво, Східна Іліджа, Трново, Пале, Соколац [6]. Старі поселення, які існували ще до війни значно зросли. Наприклад населення гірськолижного курорту Пале за переписом 1991 року складало 7 тисяч осіб, на 2004 рік у ньому проживало вже не менше 30 тисяч осіб. Населення зросло в 4 рази за рахунок біженців. Сербі розгорнули в цих районах велике будівництво. Було засновано навіть власний університет. Східне (Сербське) Сараєво стало одним із символів сучасної Боснії і Герцеговини, розділеною війною країни, де всі три народи мешкають окремо. За 10 років воно перетворилося в справжній культурний та політичний центр і тепер навряд серби колись повернуться до своїх старих спалених будинків в самому Сараєво [7].

Проблема біженців в Боснії і Герцеговині існує досі. Пройшло вже 15 років з моменту підписання Дейтонських мирних угод, а ще 200 тисяч осіб не можуть повернутися до своїх власних домівок. Проблема посилює той факт, що оселі тих, хто хоче повернутися зайняті біженцями з інших районів. Наприклад в Республіці Сербській мешкає не менше 200 тисяч колишніх громадян Хорватії сербської національності, які були вигнані з Хорватії в ході операції «Олуя» в серпні 1995 року. Тому 200 тисяч мусульман не можуть повернутися тому, що їх домівки зайняті іншими [10, с. 615]. Проблема повернення біженців вирішена тільки в місті Сребрениця. Сюди були направлені великі кошти з боку США та країн Європейського

Союзу саме для вирішення цього питання. На цей час знову більшість населення Сребрениці, як і до війни становлять боснійські мусульмани. Також виключенням з правил є столиця Герцеговини місто Мостар. Не дивлячись на намагання зробити його зразковим місцем проживання двох етнічних груп, в цьому місті відчувається різке розмежування між хорватами та мусульманами. Відновлений на кошти країн ЄС турецький міст через Нерету XVI століття, символізує не єдність Мостару, а скоріше його роздільність між хорватами та мусульманами. Депутати міської скупщини роками не можуть сформувати місцеву владу, а футбольний матч 21 червня 2008 року між збірними Туреччини та Хорватії викликав масові бійки між футбольними фанатами на вулицях Мостару. Це сталося тому, що хорвати традиційно вболівали за збірну команду Хорватії, яка програла, а босняки вболівають за збірну Туреччину [14].

Високий представник ООН в Боснії і Герцеговині В. Петрич [10, с. 614], який мав дуже широкі повноваження, в 2000 році розпорядився повернути все житло його «довоєнним» власникам. Так він намагався об'єднати роз'єднану країну. Більша частина боснійців (як мусульман так і сербів) відновили свої права на втрачені будинки та квартири. Повернене житло або його рештки господарі в основному відразу продали, або – рідше – почали здавати в оренду. «Реінтегровані» громади Сараєва перетворилися в мусульманські квартали на 95 % [7].

Війна назавжди змінила етнічну карту Боснії і Герцеговини. Якщо раніше поруч з мусульманами мешкали серби та хорвати, а їх культури перепліталися, утворюючи неповторний боснійський колорит, то зараз це назавжди втрачено. Жорстока різанина, вбивства на політичному та етнічному підґрунті, зробили неможливим подальше існування поруч мусульман, хорватів та сербів. Цей жах передається тепер від покоління до

покоління. Всі зусилля США та ЄС на формування централізованої влади в Боснії з представників трьох етнічних груп провалюється рік за роком.

Отже можна зробити висновок, що масові переселення різних етнічних груп населення в Боснії і Герцеговині після завершення бойових дій не були результатами насильницьких дій якоїсь зі сторін. Потік біженців був викликаний підписанням Дейтонських мирних угод, вірніше тих документів, які регламентували «лінії розмежування» між двома «державними утвореннями»: Республікою Сербською та Мусульmano-Хорватською Федерацією.

Причинами такого явища, як масове переселення різних етнічних груп полягало в глибокій ненависті та страху між трьома ворогуючими народами. Ніхто не міг повірити, що війна закінчилася і терор припиниться. А якщо терор і припиниться, то ніхто не дасть гарантію, що терор знову не відновиться через деякий час. Тому налякані люди просто тікали в найбезпечніші місця, якими їм вважалися території в межах власних національних «державних утворень». Серби масово переселялися в Республіку Сербську, а мусульмани та хорвати до Мусульmano-Хорватської Федерації.

Наслідками цих процесів стало формування моноетнічних спільнот в Республіці Сербській та Мусульmano-Хорватській Федерації. Столиця Боснії і Герцеговини місто Сараєво стало фактично чисто мусульманським містом. Натомість сербами було побудовано нове місто, так зване Східне або Сербське Сараєво, яке розташоване поруч з мусульманськими кварталами. Фактично серби створили своє власне Сараєво без мусульман. Згодом навіть намагання Високих представників ООН в Боснії і Герцеговині змінити це становище та повернути оселі та будинки колишнім власникам не вирішили проблему етнічного розмежування. Люди різних національностей не бажають повертатися до місць колишнього проживання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Avramova S. Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije. – Veternik : LDI, 1997. – 460 s.
2. Бодсон Ж. Нови светски порядок и Југославија / Жерар Бодсон. – Београд, 1996. – 242 с.
3. Брусиловська О. Політична трансформація західнобалканських країн у 2004-2009 роках // Вісник ОНУ. – 2010. – Т. 15, вип. 7.

4. Васильева Н., Гаврилов В. Балканский тупик? (Историческая судьба Югославии в XX в.) / Нина Васильева, Владимир Гаврилов. – М. : Гея Итерум, 2000. – 480 с.
5. Валецкий О. Югославия в войне. – Електронні данні. – Режим доступу до видання: <http://lib.ru/MEMUARY/JUGOSLAVIA/waleckij.txt> (23.03.2004). – Назва з екрану.
6. Восточное Сараево. Официальный сайт Республики Сербской. – Електронні данні. – Режим доступу до видання: http://rsmoscowoffice.ru/serbska/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Itemid=29&limitstart=4. – Назва з екрану.
7. Восточное Сараево – крупнейшая стройка. – Електронні данні. – Режим доступу до видання: <http://www.srpska.ru/article.php?nid=8632>. – Назва з екрану.
8. Храбар Дмитрий. Когда наступил мир, выжившие сожгли свой дом. – Електронні данні. – Режим доступу до видання: <http://dmitri-hrabar.livejournal.com/196724.html>. – Назва з екрану.
9. Holbruk R. Diplomatski zapisi // Nasa borba. – Beograd, 1996. – 26/27 okt. – S. 5.
10. Гуськова Е. Ю. История югославского кризиса (1990-2000) / Елена Гуськова. – М. : Русское право / Русский национальный фонд, 2001. – 720 с.
11. Маначинський О. Югославія: вирок винесено / Олександр Маначинський. – Київ : Румб, 2007. – 288 с.
12. Мяло Е. Г. Россия и последние войны XX века (1989-2000). К истории падения сверхдержавы / Евгения Мяло. – М. : Вече, 2002. – 480 с.
13. Никифоров К. Между Кремлем и Республикой Сербской (Боснийский кризис: Завершающий этап) / Константин Никифоров. – М. : ИС РАН, 1999. – 262 с.
14. Столкновения хорватских болельщиков с полицией в Боснии – фанатов успокоили с помощью слезоточивого газа и бронетехники. – Електронні данні. – Режим доступу до видання: http://www.riv.ru/world_events22813.html. – Назва з екрану.
Відеофільм «Загибель Югославії» частина № 3 «Мир по-американськи». Переклад українською. – ВВС, 1996, 45 хв.

Рецензенти: *Давлєтов О. Р., к.і.н., доцент Запорізького національного університету;*

*Синкевич Є. Г., д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського державного університету імені Петра Могили.*

© В. В. Забара, 2012

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2011